Віктор Хобровський весело підіймався по камінних східцях на другий поверх будинку, де жила його наречена.

Він почував себе занадто гарно. Мета життя,— а такою метою Віктор вважав жінку,— була досягнена.

Він казав:

— Чоловік тільки тоді вартий чого-небудь, коли знайдеться жінка, котра покохає його й захоче зв’язати з ним своє життя на підставі цього кохання. Я маю дев’ятнадцять років, і вже знайшлася така жінка. Виходить, що я маю людську вартість.

Вікторові згадався його товариш Юрко. Гарний хлопець, але чудний якийсь. Так, чудний.

Юрко на його теорію людської вартості казав йому:

— Ти не маєш ніякої вартості. Дурний ти і та, що з тобою зв’язатись хоче, теж дурна. Бить вас нікому.

Слова Юрка були в той мент приємними Вікторові.

"Заздрість,— думав він.— Звичайно, я маю тепер не тільки наречену, а й жінку. Ми не одружені, так хіба це шкодить нам жити, як чоловікові з жінкою?"

Віктор хотів гадати про це спокійно, але трохи хвилювався. Він був занадто релігійний і гадав, що спілку чоловіка й жінки мусить неодмінно посвятити Бог.

Хобровський вірив сліпо й грубо.

— Кому ти кланяєшся? — насмішкувато питав Юрко, коли Віктор скидав кашкетку, ідучи повз церкву.

Знову Юрко! Ой, чудак. Але веселий хлопець. Безбожний хоч куди. Як він, було, каже:

— Вікторе, ти дурний. Я розумію таку віру в темному народі, але тобі її простить не можу. Головне діло, що ти по цьому питанню нічого не читав. Почитай, тоді ти побачиш і почуєш, що Христос такий же Бог, як і ми з тобою, а божественного в ньому стільки, як і у всякій корові. Візьми в мене деякі книжки...

— Ти мене не переконаєш, я вже переконаний,— казав Віктор.— Змалечку я хворів, дуже тяжко хворів. Навіть лікарі заявили, що надії на одужання немає. А як батько відслужив молебня, то мені поліпшало в той мент, коли служили молебня. І це мене переконало в Бозі. А ніяких глузливих посмішок я не хочу чути. Та не однаково хіба тобі, вірю я чи ні?

— Чудно, що ти одужав від того, що батько відслужив молебня, а не від того, що твоя мати з’їла за обідом дві котлети замість одної.

Віктор посміхнувся.

"Ну, що ж! Бог простить. А як же я після того молився! Та й вийшло все проти моєї волі. Хіба в той вечір я йшов до Кусі з яким-небудь наміром? Ні, я йшов до неї посидіти, як сидів раніш. О, то були солодкі часи! Я приходю ввечері, вона вже нагріла чаю. Посидимо, пожартуємо, поцілуємся ніжно — та й додому. А іноді вона схиле голову до мене на плече й каже: "Кращого мені нічого не треба. Так би й померти". Так, так. Тоді було гарно. Як же Куся мене кохає... ніколи не повірив би нікому, що мене так будуть кохати. За що вона любе? Я ж ніщо. Не маю хистів, не вродливий, ніщо, ніщо... А виходить, є щось, за що кохає. Ні, вже, мабуть, ніколи не розлучатись нам. Та ще й після того..."

Знов спогади, котрі Віктор ретельно відгонив від себе, закерували мозком.

Я йшов без наміру. Це вона, вона всьому винна. Та й не вона, а просто жіноче бажання показатись напівубраною. Підходжу, стукаю в двері — можна! Тобі, каже, можна. Одчиняю двері — господи! вона лише в білизні. Посидь, каже, я зараз вберуся. Посидь! Ніколи. Я про це не думав... Я кохав її чисто..."

"Платонічно",— підказало всередині.

"Так, платонічно. Ну й що ж вийшло? Я як побачив її, затремтів одразу. Верхня губа почала сіпатись. Вона помітила, та пізно. А далі все пішло як по мазаному, ніби так і мусило бути. Не було жодних думок. Хе, хе... Коли вже я опам’ятався, то помітив, що дверина трохи відчинена. Може, хто поцікавився подивитись?"

"Негарно, негарно ти зробив",— донеслось ізсередини.

"Та я ж молився",— виправдовувався Віктор.

А тепер...

"Так! Куся хвора трохи, й я несу їй цей букет квіток. Добрий наречений! Наречена хвора, а він тільки під самими дверима згадав про це, а всю дорогу думав чорт батька зна про що!"

В голові промайнуло:

"А дуже ж я її кохаю? Що б я міг зробити для неї?"

Подзвонив.

Відчинили.

Віктор не хапаючись здійняв кашкетку й пальто. Подивився в свічадо, причепурив зачіску; потім постукав у двері ліворуч і, почувши знайоме: "Можна", ввійшов.

Клара, або Куся, як звав її Віктор, сиділа на ліжку й дивилась просто перед собою. Віктор сів поруч і ласкаво поцілував її матову щоку. Куся заплакала.

— Про що це ти?

Він затурбувався.

Куся схилилась на стіл і заридала. Віктор встав.

— Та що ти? Заспокойся! Що скоїлось?

— Я вагітна,— раптом мов відрізала вона, не дивлячись на нього.

— Що? Як? Та кажи!

Віктор схопив її за плечі і почав трусити. Він одразу добре не зрозумів значення її слів, але вони здались йому важкими. На нього ніби упав з неба камінь і придушив. Він пручається руками й ногами, а камінь душить його немилосердно, тисне до землі і з кожною хвилиною робиться важчим й важчим.

Блискавкою пронеслась в голові думка, що Куся вагітна від нього, що в неї буде дитина, що він незабаром зробиться батьком.

Буде хлопчик, неодмінно хлопчик; він буде тримати його на руках. Те хлоп’я буде казати йому: "Папа, папа!" Буде простягати до нього рученята.

"Папа! Папа!"

А камінь робився важчим.

Віктор не хотів вірити.

— "Я, учень сьомого класу, батько? Та ні, цього не може бути!"

— Та кажи, що з тобою?

Куся витерла очі.

— Ну, пам’ятаєш, мене почало нудити. Я думала, що то від шлунка. Пішла до лікаря. Він обдивився, розпитав і каже, посміхаючись: "Дитятко, ви вагітні". Подивився на мене так... особливо. Як же мені соромно стало! Ледве приплелась додому. Що робити?

Віктор захолонув. Думка про те, щоб кинути навчання, примусити й її залишити гімназію, одружитись, несміливо промайнула в мозку, та він зразу ж відкинув її далеко з ненавистю й презирством як недоладну. Чорна й невблаганна думка про смерть замість неї виринула й гадюкою вилася в голові.

"Аборт? Ні, це не улаштовує справи. Це злочин. Одне, одне залишається їй і мені..."

Смерть уявлялась йому в вигляді темряви. Все навкруги темне й сам він темрява. У цій темряві треба жити.

А Бог?

Бог…

Так, треба молитись. А що ж поможе? Самогубство — гріх. Треба йти молитись, щоб він простив.

На хвилину в мозку заворушилась думка про пекло, те пекло, котре уявляє собі простий народ. Казани з смолою, розпечені сковороди, чорти з веделками, хвостаті, чорні, як вугілля, гидкі, як образа.

Навіщо я вірив?

Ні, ні, так гадати гріх. Це воля Божа. Померти, померти…

Потім на душі стало спокійно, тихо й безтурботно.

— Кусю! Залишається одно — самим собі смерть заподіяти. Нічого іншого я не пригадаю.

Очі Кусі забігали. Вона знову заплакала.

— Нізащо, нізащо! Я жити хочу, я молода. Я не бідна… А ти… боягуз!

Це слово образило Віктора. Він вжахнувся цього слова, й спокійний його настрій поплив кудись геть, а на душі знову зробилось холодно й темно.

Що ж робити?

— Я все сама зроблю.

— Аборт?

— Хоч би й так. Іди, іди зараз звідціль.

Це теж образило Віктора. Він несвідомо сів на стілець і замислився.

Думки літали роєм, і Віктор не міг стежити за ними.

"Вона аборт хоче зробити? Що ж з того буде? Що буде?"

Далі він не міг думати. На цім місці думки почали бігти кудись убік, зачіпаючи зовсім нецікаве.

— Котра зараз година? Мабуть, рано ще? Може, піти з Кусею в театр?

Тут він згадав, що сьогодні Куся нікуди не піде, й зараз же питав себе:

"Чому?"

— А, вона вагітна!

Зробилось весело.

Справа вже не така страшна, як здавалось раніш.

"Ну, вагітна то й вагітна. Зробить аборт, замажем це діло, то буде добре. Я тепер маю, сказати б так, перевагу перед іншими. Гм, майже батько. А на світі гарно жити... Куська плаче?"

Він підійшов до неї.

— Ну, годі. Я вже передумав, і ми зробимо те, що ти хочеш.

Він подумав ще трохи і сказав:

— Прощавай.

Нахилився й, поцілувавши її, вийшов.

Ранком він щиро молився в церкві, щоб аборт пройшов якнайліпше.

Через кілька день товариш Віктора Юрко повернувся із села, де гостював у родичів. Права рука в нього була на перев’язі.

— Де це ти скалічився? — здивовано спитав Віктор, зустрівшись з ним.

Юрко весело засміявся,

— Chercher la femme! Парубки прострелили через дівчину.

— Ти ще й смієшся?

Юрко ще веселіш відповів:

— Ну, як же не сміятись, коли смішно? Зрозумій, моїм власним револьвером та мені ж руку прострелили. Одібрали й прострелили. Хіба тут мало сміху? Уяви собі: натовп оскаженілих хлопців і супроти їх моя героїчна постать з револьвером у руці. Так. Потім малюнок міняється: натовп наскакує, бгає мене під себе, і врешті я маю прострелену руку!

Тепер уже й Віктор засміявся. Одначе який гарний цей Юрко! Його зранили, а він сміється.

Віктор почув щиру повагу до Юрка за його непочату життєву енергію, невичерпаний інстинкт життя.

Юрко тим часом казав далі:

— Отеє вже починає гоїтись. Ще поїду в село. На щастя, мент бурхливий, небезпечний, науки в школі немає. Отже ж, на селі весело, вільно, натуральне все. Одні вечорниці чого варті! Котра дівчина тобі вподобалась — іди й бери її, якщо хто раніш тебе не взяв.

— Як же ти поїдеш? Ще вб’ють тебе там.

— Дурниця! Я в той же вечір розпив з хлопцями четвертину самогону, й ми помирились. Та й чи варто звертати на це увагу? Навпаки, хлопці поважають мене тепер. Так я от що хотів сказати — поїдем удвох. Ну, до чого гарно там! Дівчата там — справжні дівчата, а не виснажені оселедці в чорних сукнях. Як ти їй вподобався, вона тобі відверто це скаже, не буде драми витівати. Їдем, не пожалкуєш.

— Ні, ні...

Віктор засміявся. Юрко ж знає, що він "сімейна" людина.

Юрко поморщився.

— Ну, не чекав від тебе, що ти такий забобонний! Сама наука каже, що людина — істота полігамійна. Хіба ти вже проти науки?

Віктор знову посміхнувся. Воно-то так... але... негарно якось..

— Дурень ти. Прощавай, поїду сам.

Вікторові хотілось поїхати.

"Поїду так собі... провітритись. А щоб з дівчатами там що, то ні... До того ж Кусі зараз не до мене... акушерки й таке інше. Так, навіть Куся

рада буде, що я поїду. А приїду вже після. Ну, звичайно, з дівчатами ні, ні..."

Віктор радів, що може поїхати. Навіть треба було йому поїхати, заспокоїтись після тих життєвих неприємностей, що спіткали його.

Стривай,— сказав він Юркові,— я теж поїду, тільки умова: ти й не силкуйся там тягти мене до дівчат... ти ж знаєш, я людини невільна.

Він був у той момент невдоволений з того, що дійсно він невільний, і заздрив Юркові. Але поборов у собі ті чуття й ще раз подумав, що їде в село тільки провітритись.

Через чотири дні Віктор повернувся назад у місто. Одначе яка нахаба отой Юрко! Як не пручався він, але той затяг його на вечорниці і... Ну, звісно що... Але ж хіба він, Віктор, винний в тому? То ж Юрко, ота нахаба!

Віктор після того ходив у церкву й довго молився, щоб Бог простив йому невільну зраду. Себе ж він й надалі вважав чистим і вірним Кусі.

Тепер Віктор сидів у сінематографі вкупі з Кусею й дивився на велике полотно, на якому бігали люди, кохали одне одного, мучились, убивали, але був далекий від переживань героїв екрана.

Він гадав про ту стіну, котра з кожною годиною відгороджувала його від Кусі. Після аборту в їх відношення вкралось недовір’я і підозріння. Віктор почав помічати, що Куся не завше буває правдива. Наприклад, навіщо було позавчора обдурювати його і казати, що вона піде до подруги, а йти в театр дивитись на "Гамлета"? Не хотіла, може, з ним іти? Хотілось бути одній? Так чого ж цього не сказати? А може...

Погана думка залізла в голову Віктора, й він ніяк не міг її перемогти. Ревниве почуття кублилось усередині, й Вікторові було неприємно й гірко.

— Невже вона може зрадити після того, як була моєю? Гм? Правда, жінка істота мало постійна. Але хіба Куся така, як інші? Я ж бачив у їй щось ідеальне.

"Начинается с идеалов, а кончается под одеялом",— пригадались йому слова одного з його вчителів, котрий любив розмовляти з учнями на "живі" теми.

"Так і в нас з Кусею. А шкода... Невже кінчається?"

Він поглянув на Кусю. Та з захопленням стежила, як п’ять поліцаїв на полотні в’язали, піймавши, злодія. Той дуже пручався, розмахував руками, бився, але його перемогли. Картина скінчилась.

— Шкода мені Семенова (так звали злодія). Такий вродливий, здоровий, дужий і замість того, щоб жити, кохати, мусить гнити у в’язниці,— з зітханням промовила Куся, на котру картина зробила велике враження.

— Як же це так? — здивовано запитав Віктор: — Цебто вродливим можна різати людей? Ну, й погляди. Не розумію.

— А я розумію,— суворо відповіла Куся.— Вродливий більш ніж хто б то інший має право користуватись життям.

— А, он як.

Віктор більш нічого не сказав, але слова Кусі його образили. Він знав, що його не можна вважати за вродливого. Виходить, що він не мав

права користуватись життям, як інші? У словах Кусі він почув натяк на себе.

"Це вона мені навмисно сказала, щоб образити, щоб дошкулити. А де ж були її очі попереду? А як міг я кохати таку... бездушну тварину, котрій треба тільки вродливості, сили. А що той чоловік злодій, що він небезпечний для людей, що він душогуб — то байдуже. Мені більше коло неї нічого робити".

Він раптом спинився й, глузливо посміхаючись, сказав.

— До побачення. А може, вже й не побачимось.

Повернув убік, не звертаючи уваги на здивовані запитання Кусі, й пішов. Спокій покинув його.

Він думав:

"Що я наробив? Так не можна було робити".

Вернутись до неї? Ні, це дуже смішно й соромно. То виходить, що він не буде більш ходить до неї щовечора, не буде більш цілувати її, голубити? Це було занадто боляче.

Віктор спинився, потер чоло рукою.

Так, так. Це розрив.

Страшне слово...

"Що я наробив? Невже це не можна налагодити знову? Але пляма від цього залишиться на наших майбутніх відносинах, хоч, може, вони й налагодяться. Кажуть, рани заживають, а рубці залишаються. Та ні, я не

можу зрозуміти, як це я не буду обіймати Кусю, як це? Та хіба вона витримає це? Всім відомо, що вона була трохи не нареченою моєю, у неї ж мала бути від мене дитина. Не розуміло. Як це сталося?"

Віктор помітив, що йде не додому, а кудись убік. Він сів на лаву біля якогось будинку.

Бігти швидше до неї... додому. Не треба гаяти ні хвилини. Господи, як я її образив. Я її відштовхнув! Чи простить? Чи буде тією любою, маненькою Кусею, якою була для мене досі? Я дурний, шалений. Чи подумав я про те, що без неї жити не здолаю? На мене якийсь сказ найшов. Швидше, дурню! Навколішках мушу я прохати вибачення!"

Віктор встав і хутко пішов до Кусі. Він твердо вірив, що випрохає в неї прощення.

"Звернув увагу на якісь слова. Ну що ж такого, коли вона кохається в красі? Це ж як всяка дівчина. Та вона ж молода. Хіба вона мене зрадила? Дурні ревнощі. Сидить в мені злість і під’юджує зробити прикрість комусь, бачити погане там, де його зовсім немає. О господи, поможи мені! Хай вона простить. Ну, не живий же чоловік уподобався їй. Картина. А я приревнував Кусю до мертвого малюнка. Виходить, коли мені вподобається тарілочка з малюнком жінки, то Куся має право мене покинути? Як я зміг зробити таке безглуздя?"

А як не простить? Вона може сказати, що сьогодні я приревнував до малюнка, завтра — до подруги, позавтрому — до книжки. Я образив її. Треба прохати. Я не переживу, коли не простить. Застрелюсь. Піду світ за очі. Тільки мене й бачили".

Перед будинком, де жила Куся, він спинився і почав думати, що їй сказати. Нічого не міг пригадати. В голові крутилась тільки одна думка:

— Хоч би простила, хоч би простила.

Віктор бігом піднявся по східцях й подзвонив. Серце застукотіло й заметушилось у грудях, в роті пересохло.

"Чого так довго не відчиняють? Ага, ось ідуть".

Не скидаючи навіть кашкетки, Віктор хотів кинутись у кімнату Кусі, щоб швидше притиснути її до своїх грудей, поцілувати й помиритись. Покоївка заступила йому дорогу.

— Панночки немає вдома.

— Як немає? Я бачив світло в її кімнаті.

— То я прибирала.

— Добре, я залишу цидулку. Пустіть.

Покоївка стояла на шляху йому. Без панночки вона нікого не пускає.

— Та що ви дурня вдаєте? Ви мене хіба не знаєте? Що я, перший раз тут?

Віктором опанував невиявлений жах, який обхоплює людину в темній кімнаті.

"Чого вона не пускає? Може, Куся так розсердилась, що не веліла мене пускати? Дарма! Я сам побалакаю, я сам!"

— Пустіть!

Він схопив покоївку за руку, але в цей мент із кімнати вийшла Куся.

— Чого ти підняв ґвалт?

— Та чого ж вона дурить, що тебе немає вдома? Що за комедія тут витівається? Я прийшов до тебе поговорити. Ходім у кімнату.

— Ходім у хазяйську вітальню, бо в мене не прибрано.

— Та що це ви, змовились не пускати мене в твою кімнату? Що не прибрано, то дарма, я не чужий.

Почуття чогось гидкого й образливого заворушилось у ньому. Насувалось чорне, волохате й холодне. Розпечений мозок відрікався розуміти, що тут коїться, чого не лускають. З напруженими м’язами, блискучими від обурення очима Віктор зробив крок уперед. Куся заступила йому дорогу й глухо проказала:

— Не пущу.

З злістю схопив її Віктор і шпурнув за бік. Дверина відчинилась. Віктор глянув і захолонув: там стояв офіцер і з ніяковістю прислухався до того, що робилось в передпокою.

— А... он що...

Віктор хитнувся й взявся за одвірок. Підлога, стіни, малюнок над столом посунулись убік. Повіяло гарячим, в очах заблискали червоні вогники.

Віктор безтямно посміхнувся.

— Он як...

"Себе тільки чи й її?" — думав він, намацуючи в кишені револьвера.

"Себе одного... не хочу брати на душу другого гріха. Боже, прости й пособи мені".

Він вихопив револьвера і притулив до голови.

"Коли б не схибить..."

Покоївка скрикнула й затулила руками обличчя. Офіцер кинувся до Віктора, схопив і одвів руку. Постріл гримнув, куля влучила в стінку. Куся стояла навколішках і благала:

— Не треба... Вітю... не треба...

— Пустіть! — несамовито закричав той.— Пустіть! Яке ви маєте право мене тримати?

Він захрипів, важко впав додолу й зайшовся од шаленого реготу.

Принесли води, поклали Віктора на ліжко. Він потроху заспокоювався. Навколо зібрався увесь дім і тихо, не балакаючи, дивилися на нього. Куся плакала.

Віктор підвівся на ноги.

— Де мій револьвер? — хрипучим голосом спитав він.— Не бійтесь... тут не буду стрілятись.

Всі мовчали.

— Я питаю, де мій револьвер?

Господиня квартири, не виходячи вперед, відповіла:

— Револьвер у мене. Але я не вважаю можливим повернути вам його.

— А... так я!..

Віктор схопив вазу для квітів і несамовито шпурнув її в люстро. Додолу посипались уламки скла й наповнили дім специфічним дзвоном. Віктора знову схопили й дали води.

— Присягаюсь іменем Бога, що вдома я пущу собі кулю в лоб,— сказав він Кусі, коли його пустили, благаючи не робити собі шкоди.

Віктор спокійно натяг кашкетку й вийшов на вулицю.

Свіже повітря дихнуло на його морозом, й Віктор очунявся. Ступати було важко, думати важко, стояти теж. Він пройшов на бульвар і сів на лаві. Він ясно почував одне: треба йти десь доставати револьвера й пустити в себе кулю. Вішатись він не хотів — ця смерть була дуже гидкою.

Віктор встав і пішов просто по вулиці.

— Стривайте, товаришу, чи не продасте револьвера? — звернувся він до солдата, що йшов назустріч.

— Можна,— відповів той, виймаючи з кишені поганенького "Сміт-Вессона" .— Що ж, давай зеленого керенського — твій буде.

Віктор дістав гроші. Тепер він був спокійний за свою долю й повернув додому.

Думка про Бога виринула в свідомості. Господи, прости й помилуй.

Віктор знав тільки одне: він мусить застрелитись. Йому здавалось прикрим, що він наробив такого ґвалту, бив, кричав. Треба було спокійно вийти й надворі... Принаймні не було б турбот. Може, зараз зробити всьому край? Ні, треба написати листи.

Він погладив у кишені револьвера.

Захотілось їсти. Віктор завернув у кав’ярню, замовив кави й цигарок. Курити йому було заборонено, бо мав слабкі легені, але тепер можна було дозволити собі таку втіху. Він запалив і затягнувся з жадобою. Гаряча кава й цигарка розважили його.

"Все-таки добре, що я налякав Кусю. Хай поплаче, так їй і треба. А як вона мене зрадила — як останнє падло. Вона чекала, коли я покину її... Але в той же вечір закликати до себе іншого! Хе, в той же вечір! Вона, мабуть, і зо мною шури-мури крутила, й з іншим. Тварюка! Чого я не застрелив її? Ой, яка важка образа!"

Віктор з сумом зітхнув.

"Навіщо я пішов сьогодні? Послав би їй листа, може б, помирились, я б нічого й не знав. Краще б і не знати, що я обдурений. Краще б, хоч і обдуреному, пожити, насолоди зазнати. А може..."

Страшне почуття заворушилось у грудях. Серце майже спинилось. Дихати стало важко.

"Може, вона так зробила того, що я її кинув? Може, вона шукала забуття й покликала до себе першого-ліпшого, аби заспокоїтись? Може, вона теж близько до самозгуби. Це, мабуть, так... так. Я винен, я! Що ж це я наробив? Вона не пускала, щоб я не побачив, щоб не подумав чого поганого. А я, паскудник, подумав, що вона зрадила! Наробив бешкету, ославив себе й її. Яка вона нещасна!"

Сльози підступили до очей і стиснули горлянку. Віктор кинув каву й пішов до дверей.

— Товаришу, а гроші?

— А!

Віктор посміхнувся й розплатився. Котра година? Перша?

"Швидше додому, напишу листа Кусі, буду благати вибачення й прощення, але все одно не жити, бо поклявся іменем Бога. Яка страшна клятьба! "Не кляніться ні небом, ні землею, хай буде ваше слово: — так-так, ні-ні". Знаю, господи, я грішний, але ти простиш мені по доброті своїй. Невже я душу свою загубив? Господи, Боже мій, порятуй мене!"

Вікторові захотілось плакати й молитись.

"Хай вдома. Невже це правда, що я винний, а не вона? Я перший образив її, покинув... Ні, ні! Це не оправдання — з горя закликати до себе мужчину. Може, то її коханець? У, прокляті! Треба було вбити, як собаку. Як важко!"

Голова горіла, а руки й ноги були холодні, як лід. Нервове тремтіння пробігло по тілу, неприємне й колюче. Мороз дужчав і залазив під пальто. Віктора почало трохи нудити. Він нахилився, взяв грудку снігу й почав жувати. Трохи одійшло. Він подивився навкруги.

— Прощай, життя,— промовив він.

Але це вийшло неприродно і неправдиво. З чим тут прощатись? Віктор плюнув і пішов далі.

"Сніг є виглядозміна води,— думав він. — Вода в свою чергу є сполучення кисню й водню й формула її H2O. Кожне тіло... Куся!"

Він майже вигукнув це слово.

Куся! Навіщо ж так зробилось? Образила й зрадила... Я мушу померти. А як кохав, кохав..."

Віктор підійшов до паркану, схилився й заридав. Сльози текли струмками й почуття плачу було заспокоюючим. Він потер очі снігом і пішов далі.

Вдома Віктор почув себе надзвичайно втомленим. Запаливши електрику, він почав був писати листа до батьків і до Кусі, але втома зовсім придушила його. Очі самі собою заплющувались, голова хилилась на стіл, занадто приємно було сидіти не ворушачись. Тоді він постановив написати листи й застрелитись завтра.

Ліг зразу ж на постіль, бо втома не давала й Богу помолитись, і трохи погадав про те, як здивуються батьки, коли завтра побачать його з простреленою головою, як будуть плакати й правити панахиду. Але втома не дозволила йому довго думати, і він заснув міцно й спокійно.

Вранці Віктора розбудила мати, бо він дуже допізна заспався. Він швиденько вбрався і, вбираючись, думав, як перебути майбутній день. Потім одразу згадав, що треба застрелитись, згадав Кусю, згадав свою клятьбу. Всі ці спогади неприємно вразили його, і він захвилювався.

"Нап’юсь чаю, тоді..." — думав він.

Чай здався йому дуже смачним. Немов Віктор ніколи не пив такого. Навіть спитав матір, чи це той самий чай, що вони завше п’ють? Виявилось, що той самий.

Після чаю Віктор замкнувся в своїй кімнаті, вийняв револьвера, поклав на стіл і сам сів коло столу. Розклав папір, але листи знову не писались.

Ну, що він напише? Що стріляється через те, що дівчина зрадила?

Одразу уявилась йому газетна інформація:

"Дня такого-то, в годину таку-то позбавив себе життя Віктор Хобровський. Причина романтична".

І Віктор думав — всі прочитають, насміються і скажуть, що він зробив, як справжній дурень.

Він перше, ніж це скоїлось, вже гостро образився.

"Ні, цього писати не треба",— подумав він.

А стрілятись було треба. Правда, зрада, Куся й кохання до неї вже встигли якось збліднути в його свідомості й злилися в невиразну пляму, але Віктор почував, що застрелитись треба.

Він почав копирсатись у думках, вишукуючи ту дійсну причину, що примушує його покинути життя. Довго і без жодних наслідків шукав її, відкинувшись на спинку стільця, й нарешті прошепотів:

— Я поклявся, я поклявся...

Він схопився з стільця.

— Навіщо я зробив це? Навіщо? Тепер же треба померти...

Йому захотілось плакати над своїм передчасно розбитим життям, над самим собою, що необачною клятьбою попсував усе і тепер проти волі мусив не жити.

Віктор ходив по кімнаті і з мукою думав:

"Так, так, клятьби зламати не можна... поклявся ж Богом. Треба виконувати..."

Знову сів за стіл і хотів написати листи. Хотів написати, як даремно гине він через свою дурощ, хотів прокляти все, хотів вилити в листі те, що важкою, липкою смолою горіло й клекотіло всередині.

Але знову-таки не писалось. Ще прикріш буде, як люди довідаються, що він гине через свою дурну необачність.

— Ні чорта не буду писати... хай думають, що хотять,— злісно сказав він.

Але... Куся буде таки думати, що він через неї застрелився! А то неправда — він зробить це того, що поклявся невідомо для чого. Куся буде скрізь розповідати про його смерть і буде говорити, що то через неї... А люди знову скажуть про нього, що він дурень, і знову надрукують це в газеті.

— От проклята! — скрикнув Віктор, і очі його налилися кров’ю. — О, якби вона тут була, роздушив би, як гадину! Збила мене тварюка з пантелику... О-о-о!

А про Кусю будуть казати:

— Ви знаєте, через цю панночку застрелився один юнак.

Хлопці почнуть упадати за нею, приваблюючись такою страшною й цікавою пригодою.

Віктор почув себе наче спійманим у сильце і в безсилім обуренні стис кулаки. Злість на Кусю стовпилась у грудях і шукала виходу. Він схопив з столу скляну попільничку й поривчасто жбурнув нею на підлогу. Брязкіт розбитого шкла приємно заспокоїв його.

"А все-таки самогубство неминуче для мене... Поклявся ж, поклявся іменем Бога... Хіба можна зрадити таку клятьбу?"

Вже не злість, а тихий глибокий сум заліз йому в душу. Він приліг на канапу лицем униз.

Вікторові здалось, що хтось наворожив йому смерть І тільки завдяки цим чарам він конче мусить померти. Він аж застогнав від такої наруги над власним життям.

— А все-таки треба... поклявся...

Він підвівся, хотів піти на подвір’я, походити там трошки, а тоді вже неодмінно застрелитись.

Хай тоді думають, як знають. Нічого не напише. Хай Куська радіє, що так зручно обкрутила його.

Віктор сховав револьвера і почав зодягати пальто, але хтось дуже смикнув двері й гукнув:

— Одчини, чого там замкнувся, як панночка.

Віктор впізнав, що то Юрко, й зрадів йому, як довго сподіваному гостеві.

"Ну, ось посидить Юрко, а як піде, тоді вже неодмінно застрелюсь", — думав він, відсуваючи засува.

Юрко з’явився в кімнаті, рожевий від морозу, свіжий, холодний, і, не роздягаючись, сів на канапі.

— По дуже екстреній справі,— казав він, розв’язуючи мимохідь башлика. — Позич мені, будь такий ласкавий, сто карбованців. Захопив, брате, трипера,— додав він тихіше й засміявся.

Смішно стало й Вікторові. Який гарний цей Юрко: захопив погану хворобу й сміється.

— Як же так? — спитав Віктор.

— Не мені казати, не тобі слухати. Страшенно прикро. Хоч би від повії, а то від інтелігентної панночки. І ще, стерво, таку незайманість вдавала.

Вікторові одразу стало соромно. От справжня людина, оцей Юрко. Живе, повний життя. Не те що він — мусить гинути, ганебно гинути...

Віктор глянув у вікно. Там, на вулиці, чудовим кольором вилискували по снігу сонячне проміння, немов по вулиці казковим чарівником щедро розсипано було безліч сяючих діамантів. Ось проїхав бадьоро візник... ось пройшла пані, червона від морозу, затуляючи муфтою обличчя, щоб не задубів носик...

І раптом він згадав:

"Бог добрий, милосердний. Він простить, простить... я молитись буду кожного ранку й вечора, й він простить, бо він добрий, несказанно добрий. Він простить за клятьбу, він простить за все... буду жити, буду жити, жити..."

Сповнений вщерть радості, немов несподівано визволившись з глибокого холодного льоху, де йому належало ще довго гнити й страждати, забувши про те, що він уже не має людської вартості, Віктор кинувся до здивованого Юрка й почав стискати його в обіймах.

Собачий Хутір. Липень, р. 1918